

جدید پنجابی شاعری وچ عشق دے تصور دا ویرا

The Concept of Love in Modern Punjabi Poetry

Dr. Muhammad Irfan ul Haq

Assitant Pro. Punjabi, Institute of Punjabi and Cultural Studies, Punjab University, Lahore

irfan.ipcs@pu.edu.pk

Muhammad Ashfaque Siddiqi

Ph.D Scholar Punjabi, Institute of Punjabi and Cultural Studies, Punjab University, Lahore

03006231883ashfaqtahirt@gmail.com

KEYWORDS

Modern Punjabi Poetry
Humanistic Writer
Strongest Passion
Muhammad Bakhsh
Fazal Gujrati
Devine Love
Rationalism
Sharif Kanjahi
Emotions
Love Concepts

DATES

Received 10-05-2025

Accepted 10-06-2025

Published 30-06-2025

QR CODE

ABSTRACT

Modern Punjabi poetry is a rich source of literature to bring a change in the mind and thinking of new generation, which is consists of in the form of Ghazal and Poem. This article is about the concepts (Ishq) strongest passions of love for Allah, which are discussed from selected Modern Punjabi poets poetry like Mian Muhammad Bakhsh, Saen Mola shah, Khawaja Ghulam Farid, Peer fazal Gujrati, Sharif Kanjahi, Allama Ghulam Yaqoob Anwar, Arif Abdul Mateen, Allama Amin Khial, Ali Muhammad Malook, Syed Tanveer Bokhari, Prof Mansoor Ahmed Khalid, Dr Younas Ahqar, Dr Shahzad Qaiser, Dr Razzaq Shahid, Bushra Ijaz, Gulzaib Abassi, Dr Sughra Sadaf and Sufi Poet Shahbaz Danish. An attempt is made to high light the point of view of Punjabi Poets about the devine love. They have conveyed a message in their thoughts to connect with Allah with strongest Love (Ishq) emotions instead of indulging in rationalism. The thoughts give us awareness to bear difficulties in the way of Devine Love with patience to find the ultimate reality. Examples are given in the article as a primary source from the Modern Punjabi poets poetry to high light the love (Ishq) concepts.

<https://journals.mehkaa.com/index.php/negotiations/article/view/161>

تلخیص:

جدید پنجابی شاعری ادب کا ایک زرخیز سرمایہ ہے جو نئی نسل کی سوچ اور فکر میں تبدیلی پیدا کرنے کا ذریعہ ہے۔ یہ شاعری غزل اور نظم کی صورت میں موجود ہے۔ اس مضمون میں عشق یعنی اللہ کی محبت کے سب سے مضبوط جذبے کے تصورات پر گفتگو کی گئی ہے، جنہیں منتخب جدید پنجابی شاعر کی شاعری سے اخذ کیا گیا ہے، جیسے: میاں محمد بخش، سائیں مولا شاہ، خواجہ غلام فرید، پیر فضل گجراتی، شریف کنجاہی، علامہ غلام یعقوب انور، عارف عبدالمتین، علامہ امین خیال، علی محمد ملوک، سید تنویر بخاری، پروفیسر منصور احمد خالد، ڈاکٹر پونس اختر، ڈاکٹر شہزاد قیصر، ڈاکٹر رزاق شاہد، بشریٰ اعجاز، گلزیب عباسی، ڈاکٹر صفائی صدف اور صوفی شاعر شہباز دانش۔ اس مضمون میں پنجابی شاعر کے نقطہ نظر کو اجاگر کرنے کی کوشش کی گئی ہے کہ وہ الوہی محبت (Divine Love) کو کس طرح بیان کرتے ہیں۔ ان شعرا نے اپنی فکر کے ذریعے یہ پیغام دیا ہے کہ انسان کو عقلیت میں الجھنے کے بجائے اللہ سے عشق و محبت کے جذبات کے ذریعے جڑنا چاہیے۔ یہ خیالات ہمیں اس بات کا شعور دیتے ہیں کہ الوہی محبت کے راستے میں آنے والی مشکلات کو صبر سے برداشت کریں تاکہ ابدی حقیقت تک پہنچ سکیں۔ مضمون میں جدید پنجابی شاعر کی شاعری سے مثالیں بھی دی گئی ہیں تاکہ عشق کے تصورات کو نمایاں کیا جاسکے۔

جدیدیت اک نظریہ حیات، فلسفہ تے ادبی رُحمان اے۔ جس دا تعلق سماجی فکر، فنون لطیفہ تے زبان و بیان نوں عصری تقاضیاں نال ہم آہنگ کرن نال اے۔ مغرب وچ جدیدیت کلیسا دیاں تحریکاں دی وجہ توں ارنہ ہوئی جدوں بائبل دے روشن خیال مفکران نے بائبل دی روایتی ادبی و اخلاقی قدراں دی جدید تقاضیاں دے مطابق تشریح و توضیح کرن دے عمل نوں اختیار کیتا۔ دو عظیم عالمی جنگاں نے جدیدیت اُتے گوڑھے اثرات مرتب کیتے۔ مشرق وچ جدیدیت نوں مذہب دی وجہ توں کجھ مفکران نے تنقید دا نشانہ وی بنایا۔ جدیدیت دا جنوب مشرقی وسطیٰ ایشیا وچ 1857ء دی جنگ آزادی توں بعد نوآبادیت دے تناظر وچ مڈھ بچھیا۔ جدوں کہ ایس خطے وچ سماجی فکر، فنون لطیفہ تے لسانی مزاحمتی پکھوں 1960ء توں بعد مشرقی ادب دیاں قدراں جدیدیت پر سنگ ہم آہنگ ہوئیاں۔ جدیدیت دی وجہ توں نہ صرف سماجی قدراں، فنون لطیفہ تے زبان و بیان نوں متاثر ہوئی سگوں پنجابی دے نثری ادب وچ ڈرامہ، ناول، افسانہ تے شاعری ادب وچ غزل تے نظم ورگیاں نویاں صنفان شامل ہوئیاں۔ جدیدیت وچ عصری رجحانات، آرٹ، فنون، فن تعمیر تے سماجی و معاشی بدلاؤ دے نال نال جدی سائنسی طرز اُتے شیواں نوں پرکھن ول دھیان دتا گیا۔ شعرا نے جدیدیت دے تناظر وچ ادبی جمالیاتی قدراں نوں مکھ رکھ دیاں نری روایتی سوچ دے مطابق ای وچاراں نوں بیان نہیں کیتا سگوں منطقی دلائل دی روشنی وچ معاشی، سیاسی، معاشرتی، مذہبی، نفسیاتی تے سائنسی موضوعاں نوں وی مزاحمتی ادب وچ شامل کیتا۔ اوہناں نے روایتی قصیدہ گوئی تے رومانوی عشق و محبت ورگے موضوعاں دی بجائے مثبت تے با مقصد موضوعاں نوں ادب وچ شامل کر کے پنجابی ادب دا معیار بلند کیتا۔ جیہدے پاروں محققاں تے ناقدان دی نظر وچ پنجابی زبان و ادب دی قدر و قیمت وچ اضافہ ہو یا۔

ڈاکٹر اشرف کمال (پ 1970ء) اپنی تصنیف "تنقیدی تھیوری اور اصطلاحات" وچ جدیدیت بارے لکھدے نیں :

جدیدیت تصور انسان پر قائم ہے جس کہ ابتداء نشاۃ ثانیہ کی انتقادی روح یا Critical Spirit سے ہوتی ہے۔ جدیدیت انسان کی مرکزیت پر قائم ہے۔ انسان پرستی ہی اس کی فکری اور نظریاتی روح ہے۔ ادب میں دراصل جمالیات کے ذریعے انسان کا مطالعہ کیا جاتا ہے۔ نئے پن کو ترجیح دی جاتی ہے۔ جدیدیت میں آرٹ، فلسفہ، تحریکیں، فنون لطیفہ سب انسان کے گرد کھومتے ہیں۔ (1)

عشق آفاقی اُچ پدھر دا اک ایہو جیہا اکھراے جیہڑا دُنیا دیاں ساریاں قوماں، مذہباں، دھرماں وچ لعنوی تے معنوی پکھوں محبت دے وشال گھیرے اُتے اُسریا ہویا اے۔ عشق دی نسبت انسان دے خارجی تے داخلی جذبیاں نال گُوڑھا سمبندھ رکھدی اے۔ عشق ظاہری دکھاوے توں ودھ باطنی احساسات دے جذبیاں دے نگھ دی عکاسی کردا اے۔ عشق دے لعنوی معنی وارث سرہندی نے "قاموس مترادفات" وچ اُنج دتے نیں:

"محبت، حُب، اُلفت، چاہت، پریم، پریت، چاہ، موہ، لگن، فریفتگی، مہر، اُنس، آرزو، رغبت، جنون تے دیوانگی۔" (2)

عشق سچے تے سچے جذبے دا ناں اے۔ عشق دا پاندھی کسے دے ڈرتے خطرے نوں خاطر وچ نہیں لیانداتے نہ ای کسی دی مرضی دے مطابق سر نیو اندا اے سگوں رب دے حکماں دی متابعت کردیاں عمل کردا اے۔ اوہ اگ نوں گلزار بناون دا ہنر رکھدا اے۔ اوہ خود اوکڑاں نوں برداشت کردا اے تے دو جیاں نوں سکھ ونڈدا اے۔ ڈاکٹر خلیفہ عبدالحکیم (1893ء-1959ء) "مقالات حکیم" (جلد دوم) وچ عشق کے بارے لکھدے نیں:

"عشق قوت عمل اور جوش انقلاب کا ایک بے پناہ سیلان ہے۔ اس کا وظیفہ زمانے کے ساتھ موافقت اور مطابقت پیدا کرنا نہیں بلکہ ناموافق و نامساعد زمانے کو اپنی آرزو کے مطابق ڈھالنا ہے۔" (3)

مڈھلے پکھوں عشق دی ونڈ عشق مجازی تے عشق حقیقی دے حوالے نال کیتی جاندی اے۔ عشق مجازی دا مطلب ظاہری پریم، پیار، اُلفت، چاہت تے دُنیاوی شیواں دی محبت اے۔ عشق مجازی خارجی وجودی شیواں نال محبت دا اظہار اے۔ جہدی حقیقت پر چھاویں توں ودھ نہیں۔ جیویں کہ دُنیاوی حُسن و جمال، جنسی کشش تے مال و زر دی محبت اے۔ جنسی محبت عورت تے مرد دے وجودی حسن دی عکاسی کردی اے۔ جدوں کہ مثبت فکری پہلو نال دیکھیا جاوے تے انسانی نسل نو دی ظاہری محبت دے سمبندھ دی وجہ توں ای ودھدی اے۔ اہل یونان نے عشق نوں "Eras" جنسی کشش دی شدت "Phile" خلوص، چاہت تے "Agape" انسانی محبت، عشق حقیقی اور ہمدردی (4) وچ ونڈیا اے۔ ایہ تہوں شبد عشق دی جامع تفہیم دے عکاس نیں۔ ڈاکٹر ضغرا صدف اپنی تصنیف "فلسفہ عشق" وچ عشق بارے لکھدی اے:

"یہ جذبہ محبت ہے، عشق ہے، جو کہیں نہ کہیں دونوں وجودوں کے درمیان موجود ذہنی، روحانی جذباتی اور نظریاتی ہم آہنگی کا نتیجہ ہوتا ہے۔ حسن بھی اہم ہے مگر حسن صرف اکیلا محرک نہیں ہو سکتا۔ کیوں

کہ حسن پر قائم جذبہ محبت زیادہ دیر باقی نہیں رہتا۔ وہ تعلق دائمی کہلاتا ہے جو شعوری اور نظریاتی

بنیادوں پر قائم ہو، تاہم جنس کو کسی بھی حوالے سے نظر انداز نہیں کیا جاسکتا۔" (5)

جدوں کہ عشق حقیقی انسان نون ذات حق نال جوڑدا اے۔ عشق حقیقی اللہ تعالیٰ دی محبت دے حال دی عکاسی کردا اے۔ جہدیاں کیفیتاں دیاں جہتاں بے شمار نیں۔ ہر کیفیت دی جہت داپنا ای تجربہ تے مشاہدہ اے۔ کیوں جے ذات حق لا محدود اے تے لا محدود ذات مخلوق دے تجربے تے کامل مشاہدے توں ماوراء اے۔ ایہ تجربہ تے مشاہدہ صرف کائنات دی اک ہستی نبی کریم حضرت محمد ﷺ نون ہو یا۔ باقی ایس سفر دے سب پاندھیاں داسفر نہ مکن والا اے۔ جیہڑا جس روحانی منزل اُتے پہنچیا تے جس نون جو مشاہدہ ہو یا۔ اوہ اوہ سے کیفیت تے تجربے دا محافظ بنیا۔ وجود و شہود تے فنا و بقا سب حقیقی عشق دیاں پوڑھیاں، کیفیتاں تے تجربیاں داناں اے۔ ایہ کیفیتاں تے تجربے ویلے دے نال نال مربوط نظام دی صورت اختیار کر دے گئے۔ انج طریقت دے کئی سلسلے وجود وچ آئے تے اوہناں دے نظام سلوک طے پائے۔ ایہناں سارے سلسلیاں تے نظاماں وچ سانجھی مُرشد کامل دی ذات اے۔ جیہڑی نظام طریقت، حقیقت تے عشق داسوما، مرکز تے راہبر قرار پائی۔ عشق حقیقی وچ رب تعالیٰ دی محبت وچ فنا ہو کے دُنیا و مافیہا دیاں لذتاں، دلی سدھراں تے دُنیاوی نسبتاں توں بے رغبتی اختیار کر کے رب دی رضا نون حاصل کرنا مقصود حیات اے۔ صوفیا عشق مجازی نون وی عشق حقیقی تک اپڑن دی پوڑھی ای تصور کر دے نیں۔ مُتصوّف ظاہری طور تے مُرشد دی نسبت نال ای مرحلہ وار باطنی منزلاں نون طے کر کے فنا فی المرشد، فنا فی الرسول تے فنا فی اللہ دے مقام تک اپڑا دا اے۔ بقادے ایس مرتبے نون حاصل کرن لئی عشق دے والہانہ جذبیاں تے خلوص دی بہت لوڑ ہوندی اے۔ عشق توں بغیر انسان ساکن پانی وانگ ہوندا اے جیہڑا متحرک نہ ہون پاروں تعقن پیدا کر دا اے۔ انج ای عشق دیاں وجدانی، نورانی تے لطیف جذبیاں دی کیفیتاں انسان نون اندرون متحرک کر کے کُل کائنات دی وحدت دی لڑی وچ پروندیاں نیں تے انسان نون ذاتی نفعے دے خول وچوں باہر کڈھ کے کُل عالم دے انساناں دی بھلائی تے خیر خواہی دے حقیقی جذبے نال جوڑ دیندیاں نیں۔

کلاسیکل پنجابی شاعراں شاہ حسینؒ (1538ء-1599ء)، سلطان باہوؒ (1630ء-1691ء)، بلھے شاہؒ (1680ء-1757ء)، شاہ مراد (م 1702ء)، وارث شاہؒ (1722ء-1798ء) تے ہاشم شاہؒ (1735ء-1843ء) نے عشق نون انسان دی عملی حیاتی دی کامیابی لئی بہت اُچھا مقام دتا اے۔

سلطان باہوؒ (1630ء-1691ء) نے پنجابی ابیات وچ دو ٹوک شہداں وچ انسان دی ہنیری دُنیا دا عشق دے چراغ نال روشن ہون دا تصور سانجھا کیتا اے۔ اوہ آکھدے نیں:

رات اندھیری کالی دے وچ عشق چراغ جلاندا ہو
جیندی سک کُنوں دل نیویں نہیں آواز مٹاندا ہو (6)

جدید پنجابی شاعری وچ عشق دے تصور دا ایروا

بلّھے شاہ (1680ء-1757ء) دیاں عشق دیاں کیفیتاں وچ عشق دی جذب و مستی، وجد تے ہجر و فراق دا سوز موجود اے۔ برہوں دی جدائی نوں برداشت کرنا وکھی کار اے۔ اوہ برہوں دی جدائی تے ہجر دی تڑپ دی لذت دے احساس نوں بیان کر دے دسدے نیں۔ اوہ حقیقی عشق دی جدائی وچ وصل دی آرزو کردیاں آکھدے نیں:

کدی	آ	مل	برہوں	ستائی	نوں
عشق	لگے	تاں	ہے	ہے	کوکیں
توں	کیہ	جانے	بیڑ	پرانی	نوں
کدی	آ	مل	برہوں	ستائی	نوں (7)

کلاسیکل پنجابی شاعراں دی ریت دی پالنا کردیاں جدید سرکڈھویں پنجابی شاعراں، میاں محمد بخش (1830ء-1907ء)، سائیں مولا شاہ (1836ء-1944ء)، خواجہ غلام فرید (1845ء-1907ء)، پیر فضل گجراتی (1896ء-1972ء)، شریف سنجاہی (1914ء-2007ء)، علامہ غلام یعقوب انور (1915ء-1974ء)، عارف عبدالمستین (1923ء-2001ء)، علامہ امین خیال (1932ء-2014ء)، علی محمد ملوک (1935ء-2000ء)، سید تنویر بخاری (1939ء-2023ء)، پروفیسر منصور احمد خالد (1943ء-2007ء)، ڈاکٹر یونس احقر (1943ء-2024ء)، ڈاکٹر شہزاد قیصر (پ 1950ء)، ڈاکٹر رزاق شاہد (پ 1957ء)، بُشرای اعجاز (پ 1959ء)، ڈاکٹر صغرا صدف (پ 1968ء) تے صوفی و گیانی شاعر شہباز دانش (پ 1974ء) نے وی عشق دے تصورات نوں اپنی فکراں وچ اچھی اہیت دتی اے۔ جینہاں دافکری و ایروا اچھے اے:

"میاں محمد بخش (1830ء-1907ء) نے داستان سیف الملوک "سفر العشق" وچ عشق توں بغیر انسان

دی حیاتی نوں بے مقصد ای نیں سگوں کتے نالوں وی بدتر قرار دتا اے۔ اوہ آکھدے نیں:

جس دل اندر عشق نہ رچیا کتے اُس تھیں چنگے

خاوند دے در را کھی کر دے صابر بگھلھے ننگے (8)

سائیں مولا شاہ (1836ء-1944ء) نے پنجابی کافیاں وچ عشق دی راہ نوں اطاعت دی صورت وچ اختیار کرن دا سبھا دتا اے۔ اوہ عشق دے حکماں دی پیروی کردیاں پیار، محبت تے اُلفت دے جذبے دی پالنا کردے نیں۔ اوہ معاشرے وچ عشق دے والہانہ جذبے نال محبت تے اخوت داسمبندھ بنان نوں ترجیح دیندے نیں۔ اوہ اپنے محبوب دی محبت دے آدر دے چاہی وان تے عشق دے جذبے دے چاکر بن کے رہن دی پیرناوی دیندے نیں۔ اوہ آکھدے نیں:

آکھے	عشق	،	پیار	،	محبت	،	ہٹیئے	نہ	،	نت	کریئے
یار	ملے	تے	وادھا	گھانا	نذر	اوسے	دی				کریئے
جے	رکھے	تے	چاکر	،	رہیئے	،	پکا	ایہ	وہار		جیا
سُن			مانڈی				گفتار				جیا (9)

خواجہ غلام فریدؒ (1845ء-1907ء) نے عشق دیاں وکھو وکھ کینیتاں نوں اپنے روحانی تجربے نال سانجھا کیتا اے۔ اوہناں نے عشق نوں مرشد دے ہجر و فراق، کرب تے وحدت الوجود دے پرستگ نظرمایا اے۔ اوہ عشق نوں اپنے باطنی مشاہدے دی بنیاد اُتے اولڑی راہ تے انوکھڑی پیڑ تصور کردے نیں۔ جیہدے وچ عاشق سو سو پیڑاں، زخم جگر دے سہنے پیندے نیں تے ہجر دے کرب نال اکھاں وچوں نیر وہانے پیندے نیں۔ جیہدے توں عام لوکائی بے خبر ہوندی اے۔ اوہ آکھدے نیں:

عشق اولڑی پیڑ، لوکاں نوں خبر نہ کائی
عشق انوکھڑی پیڑ، سو سو سول اندر دے
نین وہائم نیر ، اطرے زخم جگر دے (10)

پیر فضل گجراتیؒ (1896-1972ء) نے پنجابی غزل وچ عشق نوں بہت پُر سوز تے درد بھرے لہجے وچ بیان کیتا اے۔ اوہ پنجابی غزل دے امام تے موڈھی شاعر نیں جینہاں نے غزل دے کھیت وچ عشق دے سوز و گداز نوں بیان وچ وکھری پچھان قائم کیتی اے۔ اوہ عشق نوں اک اوکھی تے اوکڑاں بھری راہ تصور کردے نیں۔ عشق دے قیدی کدی حقیقی عشق وچ آزادی دے پر نہیں مار سکدے۔ اوہناں نوں ہمیشہ رابی منشاء تے رضادے مطابق ای حیاتی داپندہ طے کرنا ہوندا اے۔ اوہ ہڈا پری سانجھی کر دیاں آکھدے نیں:

قیدی عشق دی زلفِ زنداں وچوں، ہندے اسماں نہ کدی آزاد دیکھے
دھریاں سیراں اُتے رکھن نت باہیں ، کردے روز اک نوں فریاد دیکھے (11)

شریف سنجہا ہی (1914ء-2007ء) جدید پنجابی نظم دے نویکلے لب و لہجے دا شاعر اے۔ جدوں کہ اوہناں دی تصنیف "اوڑک ہوندی لو" وچ پنجابی غزلاں وی شامل نیں۔ اوہ غزل وچ عشق دی راہ دے پینڈے نوں اک اوکھی کار تصور کردے نیں۔ اوہ عشق دی اوکڑاں بھری راہ وچ ہمت تے عزم دادا من ہتھوں نہیں چھڈدے سگوں عشق دیاں مُشکلاں داسا منا کر دیاں عشق وچ دتے وچن نوں نبھاندے وکھالی دیندے نیں۔ اوہ آکھدے نیں:

پینڈا عشق دا لکھ اپھڑا اے ، دھریا پیر تے پشاں نہ کرن ہووے
ہووے پی شریف جو ہووندی اے ساڈا قول تے سجاں نال ہویا (12)

علامہ غلام یعقوب انور (1915ء-1974ء) عشق وچ کوئی اعلیٰ تے ادنیٰ دا ظاہری طبقاتی ونڈ دا معیار قائم نہیں کردے۔ اوہ پھلاں وچوں لاٹاں نکلن تے لاٹاں وچوں خشبو دے پونگرن وچ سانجھ دا سمبندھ بناندے نیں۔ اوہ عشق دی راہ وچ بھورتے پروانے دا پینڈا وی اکو جیہا ای تصور کردے نیں۔ بھور پھلاں دادیوانہ تے پروانہ شمع دادیوانہ ہوندا اے۔ اوہ صنعت تضاد دے رنگ ڈھنگ وچ آکھدے نیں:

جدید پنجابی شاعری وچ عشق دے تصور دا ویرا

پھلاں وچوں لاٹاں نکلن، لاٹاں وچوں خوشبوواں
عشق دی داٹے اکو مکو بھورے تے پروانے نے (13)

عارف عبدالمتمین (1923ء-2001ء) پنجابی غزل تے نظم وچ فطری امیجری نوں اپنی کوتا وچ بیان پکھوں وکھری پچھان رکھدا اے۔ اوہناں عشق وچ عاشق تے محبوب دی محبت وچ توازن قائم کرن دا شعور سا نچھ کیتا اے۔ عشق دے پاندھی ذاتی مقصد نوں کھ رکن دی بجائے دو جیاں دے سکھ دے چاہی وان ہوندے نیں تے اپنی ذاتی اناتے دلی سدھراں نوں تیاگ کے جتی بازی وی ہر جان دے نیں سگوں اوہ ابدی تے روحانی تسکین نوں دُنیاوی خواہشاں اُتے ترجیح دیندے نیں۔ اوہ صنعت تضاد دی ورتوں دے رنگ ڈھنگ وچ عشق دی کھیڈ وچ کھیر اچ کر دے نیں:

عشق دی بازی کھیڈن والے جگ توں نرالے ویکھے نیں
کسے نے بازی ہار کے جت لئی، کسے جت کھا لئی مات (14)

علامہ امین خیال (1932ء-2014ء) نے پنجابی غزل نوں جدید عصری رجحان دے پرسنگ بیان کیتا اے۔ اوہ جدیدیت دے نال روایتی، اسلامی تے اخلاقی قدراں دے وی امین نیں۔ اوہ عشق نبھانا اک اوکھی کار تصور کر دے نیں کیوں جے عشق داراہ کوئی سکھالا نہیں۔ ایہ مُشکلاں بھریا بحر اے۔ جیہڑا عشق داسالک بن جاندا اے اوہنوں فرچھٹی نہیں ملدی۔ اوہ عقل دی بجائے عشق دے آفاقی جذبیاں نال جڑ کے دانائی نوں پانا اوکھی کار سمجھدے نیں۔ اوہ آکھدے نیں:

عشق عشق تے ہر کوئی کہندا، عشق نبھانا اوکھا
کہنا عشق سکھالا چاپے، کرنا، پانا اوکھا
بحر عشق وچ ٹھلے اوہناں واپس جانا اوکھا
عشق دی دشمن عقل فکر دا، بننا دانا اوکھا (15)

علی محمد ملوک (1935ء-2000ء) دی فکر محبوب دے عشق وچ فنایت دا تاثر پیدا کر دی اے۔ اوہ شوہ دی محبت نوں دریا وانگ سمجھدے نیں جیہدیاں چھلاں وچ اوہ یقین دے نور نال ٹھلے وکھالی دیندے نیں۔ اوہناں نوں ایہ پک اے کہ شوہ حقیقی دا عشق ای منزل لاں نوں عبور کرن لئی اثر وند ثابت ہووے گا۔ اوہ آکھدے نیں:

اسیں کدھ پئے عشق دے شوہ اندر، چھلاں ڈوبنے دی سینے دھار لئی اے
"ترن تارن" دا سچنا! ول تینوں، کدی پار لا اساں منتاریاں نوں (16)

سید تنویر بخاری (1939ء-2023ء) پنجابی غزل وچ عشق دی بیعت نوں ای حیاتی دانصب العین تصور کر دے نیں۔ کیوں جے عشق دی بیعت ای انسان نوں دُنیاوی سدھراں نوں تیاگن وچ رہنمائی کر دی اے۔ عشق دا پاندھی بے نیازی دے عالم

نال جڑن پاروں لوکائی دے ہنیاں تے طعنیاں دی وی پرواہ نہیں کردا سگوں اوہ اپنی حیاتی دے مقصد ول دھیان کردیاں معاشرے وچ چنگے کم کرداے۔ اوہ آکھدے نیں:

جیہڑے عشق دے ہتھ اُتے بیعت کردے، دُنیا تائیں چا دلوں نکال دے نی
جگ نہیں اُنہاں دی قدر کر دا، اوہ کدوں نیں گول دے خیال دے نی 17

پروفیسر منصور احمد خالد (1943ء-2007ء) عشق نوں لامحدود قدرتاں تے قوت داما لک تصور کردے نیں۔ اوہ عشق فنا دی وادی نوں آب حیات دا چشمہ سمجھدے نیں۔ عشق دی وحدت انسان نوں روحانی پرواز نال خضر دی رفاقت دا محرم راز بناندی اے تے عشق دی توانائی ای انسان نوں نواں نرویا کردیاں حیاتی نوں منظم کر دیندی اے۔ جدوں کہ عشق ای انسان دے جمود نوں توڑ کے وسعت دے آفاقی جہان نال جوڑن دا موجب بن داے۔ اوہ آکھدے نیں:

عشق فنا دی وادی اندر آب حیات دا چشمہ
عشق رفیق تے ہمد سوهنا خضر * بختہ گاماں
عشق نرویاں رساں ٹورن سنگ جمود نوں توڑن
عشق وڈیری ادلا بدلی اندر نظم نظاماں (18)

ڈاکٹر یونس احقر (1943ء-2024ء) عشق نوں عقل اُتے فضیلت دیندے نیں۔ کیوں جے عشق نوں ایہ شرف حاصل اے کہ اوہ منطقی دلیلاں دے بجائے تڑت عمل دی راہ اختیار کرداے۔ جد کہ عقل فلسفیانہ بحث تے دلیلاں نال قائل ہوندی اے۔ اوہ عشق دی عرشاں تک پرواز عقل نالوں کئی صدیاں پہلوں توں ہون دا شعور سانجھا کردے نیں۔ اوہ آکھدے نیں:

عقل اے دی امیر تک اپڑن دے شرفوں وانجی اے
صدیاں ہویاں عشق نوں ملیاں مان عرشاں دیاں سیراں دا (19)

ڈاکٹر شہزاد قیصر (پ 1950ء) پنجابی کافیاں وچ محبوب نوں عاشق دی باطنی کشافتاں نوں زائل کرن والا رہنما تصور کرداے جیہڑا سلوک دے پاندھی نوں تپدی ہانڈی وچ عشق دے تاء وچ گھول دے تاء جے سالک دے من دی میل کچیل اُتر کے من اُجلا ہو جاوے۔ اوہ عشق دی ڈاھڈی تپدی کیفیت نوں برداشت کرن لئی اللہ ہُو دی بولی دا چاپ کرن دی مت دیندے نیں۔ اوہ ہڈ واپری نوں انج اکھراں وچ بیان کردے نیں:

سجن عشق دی ہانڈی چاڑھے ہڈیاں دیندا گھول
بولی اللہ والی بولی (20)

جدید پنجابی شاعری وچ عشق دے تصور دا ایروا

ڈاکٹر رزاق شاہد (پ 1957ء) پنجابی غزل وچ عشق نوں حیاتی دانصب العین تصور کردے نیں۔ اوہ عشق دی اوکڑاں بھری راہ دی منزل نوں عبور کرن نوں درد چنھاں وچوں لنگھن دے مترادف سمجھدے نیں۔ جیہدے لئی اک وڈے جگرے دی لُوڑ ہوندی اے تے عاشق توں سو اکوئی وی ہاری ساری ایہ عشق دی منزل نہیں کما سکدا۔ اوہ آکھدے نیں:

تُوں	کیہ	عشق	کماؤنا	جھلیا
درد	چنھاں	بے	تر نہیں	سکدا (21)

بُشری اعجاز (پ 1959ء) پنجابی نظم وچ عشق نوں انسان دی فکرتے حیاتی نوں متحرک رکھن والا جذبہ تصور کردی اے۔ اوہ اپنی رُوح نال ہمکلام ہوندیاں عشق دے دُکھاں نوں برادشت کرن ول مُہاڑ کردی اے۔ اوہ ظاہری دُنیا دے رنگاں دی نندیا کردی اے۔ کیوں بے دُنیا دے رنگ انسان نوں تکلیف دین دا موجب بن دے نیں۔ جدوں کہ حقیقی عشق دے ست رنگاں وچ رنگے جان پاروں اوہدی رُوح نہال دسدی اے۔ اوہ آکھدی اے:

دُکھ	ہڈاں	دے	وچ	بال	نی
ایہ	عشق	کھلون	نہ	دیندا	
مینوں	شاہواں	جاہواں	ڈنگیا		
ست	عشق	نے	رنگیا		
میں	ہوئی	لال	و	لال	نی (22)

گل زیب عباسی (پ 1967ء) پنجابی غزل وچ عشق دے مکتب وچ انسان دے داخل ہون دے دستور دا شعور سانجھا کردا اے۔ کئی واری انسان خود نہ چاہندیاں ہوئیاں وی عشق دے قاعدے تے قنوناں دے و لگن وچ آجاندا اے۔ اوہناں دی فکر انسان نوں رسمی تعلیم دے نال نال عشق دے باطنی اسرار و موزونوں سکھن ول وی دھیان کرواندی اے۔ اوہ آکھدے نیں:

سکول	دے	قاعدے	پڑھدیاں	پڑھدیاں
عشق	وی	پڑھنا	پے	جاندا
				اے (23)

ڈاکٹر صغرا صدق (پ 1968ء) دی رُوح عشق دی سنگت وچ نہال دسدی اے۔ اوہناں دے تن من وچ عشق رچیاوسیا اے جیہدی آفاقی جڑت نے اوہناں نوں وحدت دے کلاوے وچ ڈھال دتا اے۔ اوہ دُجو دیت دے رنگ ڈھنگ وچ عشق دی ہڈا پری انج سانجھی کردی اے:

عشق	ہڈاں	دے	اندر	رچیا
جُسنہ	تھیا	تھیا		نچیا
ماہی	ماہی	رُوح	پئی	گُوکے
لُوں	لُوں	اندر	ماہی	رچیا

مُورَت	اوہدی	وچ	صُورَت	ہر
جھیا(24)	نوں	دل	اوہو	ضُغرا

شہباز دانش (پ1974ء) نے پنجابی غزل وچ عشق حقیقی دا تصور سانجھا کیتا اے۔ اوہ عشق نوں ظاہری دکھالے توں اُچا تے اعلیٰ تصور کردے نیں تے سالک لئی عشق دی منزل نوں طے کرن نوں مشکل تے اوکھی کار قرار دیندے نیں۔ عشق نوں قبولنا ہر کسے دے وس دی گل نہیں۔ عشق دی سولی نوں شاہ منصور وانگ کوئی کوئی ای چڑھدا اے۔ ظاہری ورد و وظیفیاں دا پاٹ تے ہر کوئی کر لیندا پر عشق نوں کوئی ورلا دلیر مرد ای قبولدا اے۔ اوہ آکھدے نیں:

اے	نہیں	گل	دی	وس	دے	اک	ہر
چڑھدا	کوئی	کوئی	کوئی	سولی	دی	عشق	عشق
وظیفے	،	ورد	دا	کر	کوئی	ہر	ہر
پڑھدا(25)	کوئی	کوئی	دا	عشق	دا	سبق	سبق

مختصر ایہ کہ سر کڈھویں جدید پنجابی شاعراں دی پنجابی شاعری وچ عشق دا تصور انسان نوں والہانہ جذبیاں نال جوڑکے حقیقت تک رسائی حاصل کرن دا شعور سانجھا کر دا اے۔ جدید پنجابی شاعراں دی فکر انسان نوں عشق دی ازلی سچائی نال عملی طور تے جڑن دی پریرنا دیندی اے۔ عشق دے پندھ وچ حائل اوکڑاں، مُصائب تے مشکلاں نوں ہمت نال برداشت کر کے عشق حقیقی دی منزل ول ودھن دا جذبہ وی دان کر دی اے۔ جدوں کہ جدید پنجابی شاعری وچ عشق دی سُر ت انسان نوں آفاقی وحدت نال جڑکے دو جیاں نوں خیر و نڈن دا شعور دیندی اے تے انسان نوں عقلی منطقی دلیلاں دی بجائے عشق دے حقیقی پوتر جذبیاں نوں عملی طور تے اختیار کرن دا شعور وی حاصل ہوندا اے۔

حوالہ جات

1. محمد اشرف کمال، ڈاکٹر، تنقیدی تھیوری اور اصطلاحات (فیصل آباد: مثال پبلشرز امین پور بازار، 2016ء)، 84۔
2. وارث سرہندی، قاموس مترادفات (لاہور: اردو سائنس بورڈ، اگست 1986ء)، 806۔
3. ضغرا صدف، ڈاکٹر، فلسفہ عشق (لاہور: الفیصل ناشران، 2015ء)، 141۔
4. ایضاً، 114۔
5. ایضاً، 122۔

6. شریف صابر (سودھنہار) مکمل ایبات باہو (لاہور: سید اجمل حسین موریل سوسائٹی، 1996ء)، 49۔
7. غفران سید، ڈاکٹر، پنجابی داندھڑک شاعر لکھے شاہ (لاہور: پنجابی تحقیقاتی مرکز، مارچ 1984ء)، 90۔
8. میاں محمد بخش، سفر العشق (لاہور: جہانگیر بک ڈپو اردو بازار، س، ن، 34۔
9. میاں ظفر مقبول، ڈاکٹر (مرتبہ)، لکھنیں لکھنیں آگیا (گوجرانوالہ: سائیں مولاشاہ ویلفیئر سوسائٹی، کڑیال کلاں، 1994ء)، 89۔
10. محمد آصف خان (سودھنہار)، آکھیا خواجہ غلام فرید نے (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، تیجی وار، نومبر 2008ء)، 410۔
11. نبیلہ رحمن، ڈاکٹر (مرتبہ)، کلام پیر فضل گجراتی (لاہور: سنگت پبلشرز، دو جی وار، 2019ء)، 86۔
12. شریف کنجہی، اوڑک ہوندی لو (لاہور: پولیمر پبلی کیشنز، 1995ء)، 149۔
13. علامہ غلام یعقوب انور، چن دی کھاری (گوجرانوالہ: بزم وفا، 1975ء)، 101۔
14. عارف عبدالمتین، اکلاپے دامسافر (لاہور: ٹیکنیکل پبلشرز، 1972ء)، 144۔
15. امین خیال، پھہاراں (گوجرانوالہ: پنجابی ادبی مرکز، 1981ء)، 53۔
16. علی محمد ملوک، مورچل دیاں سوچاں (بور یوالہ: مجلس میاں محمد بخش، 1984ء)، 104۔
17. تنویر بخاری، سید، بھجی عشق دی آگ نوں واگی (لاہور: ادارہ پنجابی لکھاریاں شاہدرہ، 1985ء)، 14۔
18. منصور احمد خالد، پروفیسر، طلع البدر علینا (گوجرانوالہ: حبیب اکیڈمی، 2005ء)، 68۔
19. یونس احقر، ڈاکٹر، وکھ اڈاری لگے (لاہور: پنجابی فاؤنڈیشن، 2009ء)، 102۔
20. شہزاد قیصر، کافیاں چوں اوں کلام (لاہور: سچیت کتاب گھر، 2014ء)، 106۔
21. رزاق شاہد، ڈاکٹر، کون وچھائے بہار (لاہور: مقصود پبلشرز، 15 مئی 2014ء)، 45۔
22. بُشرا ی اعجاز، پھال بھار (لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 1993ء)، 22۔
23. لڑی وار سُنیہا، گل زیب عباسی نمبر 2، (لاہور: مکتبہ فجر، جولائی - دسمبر 2024ء)، 130۔
24. صغر اصدف، فلسفہ عشق، 6۔
25. شہباز دانش، مُرشد دے ہتھ ڈور (نارووال: امیر ادب پبلی کیشنز، 2012ء)، 74۔

References in Roman Script

1. Muhammad Ashraf Kamal, Dr., Tanqeeqdi Theory and Istalahat (Faisal Abad: Misal publishers, Aminpur Bazar, 2016), 84 .

2. Warish Sarhindi, Qamoos Mutradfat (Lahore: Urdu Science Board, August, 1986), 806.
3. Sughra Sadaf, Dr., Falsafa E Ishq (Lahore: Alfaisal Nashran, 2015), 141.
4. Ibid, 114.
5. Ibid, 122.
6. Sharif Sabir (compiled) Mukammal Abyat E Bahu (Lahore: Syed Ajmal Memorial Society, 1996), 49.
7. Ghufuran Syed, Dr., Pujabi Da Nadhrak Shair Bhullay Shah (Lahore: Punjabi Tehqeeqati Markaz, March 1984), 90.
8. Mian Muhammad Bakhsh, Safar ul Ishq (Lahore: Jahangir Book Dipu), 34.
9. Mian Zafar Mqbool, Dr, Latken LatKen Aa Gia (Gujranwala: Sain Mola Shah welfare Society Karyal Kalan, 1994), 89.
10. Muhammad Asif Khan (Compiled), Aakhia Khawaja Ghulam Farid Ny (Lahore: Pakistan Punjabi Adbi Board, Tijiwar, Nov, 2008), 410.
11. Nabeela Rehman, Dr. (Compiled), Kalam Peer Fazal Gujrati (Lahore: Sangat Publishers, 2nd Edition 2019), 86.
12. Sharif Kanjahi, Aurak Hondi Lo (Lahore: Polimer Publications, 1995), 149.
13. Allama Ghulam Yaqoob Anwar, Chan Di Khari (Gujranwala: Bazm e wafa, 1975), 101.
14. Arif Abdul Mateen, Aklapay Da Mushafar (Lahore: Technical Publishers, 1972), 144.
15. Amin Khial, Phuharan (Gujrawala: Punjabi Adbi Murkaz, 1981), 53.
16. Ali Muhammad Malook, Moor Muchaldian Sochan (Burewala: Majlis Mian Muhammad Bakhsh, 1984), 104.
17. Tanveer Bokhari, Syed, Bujji Ishq di Aag Nu Va Lagi (Lahore: Adara Likharian Shahidra, 1985), 14.
18. Mansoor Ahmed Khalid, Pro., Tala Ul Badro Alaina (Gujrawala: Habib Academy 2005), 68.
19. Younas Ahqar, Dr., Vakh Udari Laggay (Lahore: Punjabi Foundation, 2009), 102.
20. Shahzad Qaiser, Kafian Chunwan Kalam (Lahore: Suchait Kitab Ghar, 2014), 106.
21. Dr Razzaq Shahid, Kon Vachae Bahar (Lahore: Maqsood Publishers, 2014), 45.
22. Bushra Ijaz, Pubban Bhar (Lahore: Sang e Meel Publications, 1993), 22.
23. Larri War Sunaiha, Gulzeb Abbasi No (Lahore: Maktba Fajar, July to Dec 2024), 130.
24. Sughra Sadaf, Dr., Falsafa E Ishq, 6.
25. Shahbaz Danish, Murshad Dy Hath Door (Narowal: Ameer E Adab Publications, 2012), 74.